

UOT 37.0

Vidadi Ömər oğlu Orucov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru
Lənkəran Dövlət Universiteti

Pedaqogika, psixologiya və incəsənət fənləri kafedrasının professoru
<https://orcid.org/0000-0002-8589-2364>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6445523>

AŞIQ ƏLƏSGƏR FƏLSƏFƏSİNDƏ KAMİL İNSAN TƏRBIYƏSİ

Видади Омар оглы Оруджев
доктор наук по педагогике

профессор кафедры педагогики, психологии и предметов искусства
Ленкоранский Государственный Университет

ВОСПИТАНИЕ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФИИ АШУГА АЛЕСКЕРА

Vidadi Omar Orujov
doctor of sciences in pedagogy

professor of the department Pedagogy, psychology and art subjects
Lankaran State University

THE MORALITY FOR MATURE PERSON IN ASHUG ALASGAR'S PHILOSOPHY

Xülasə. Məqalədə bütün Türk dünyasında böyük hörmət və şöhrət qazanmış Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında insan tərbiyəsi ilə bağlı məsələlər araşdırılır. Aşiq Ələsgərin arzuladığı kamil insanın tərbiyəsinin əsasını təşkil edən amillərə aydınlıq gətirilir.

Humanist insan tərbiyə olunmasında bədii ədəbiyyatın təsirinə bir daha diqqət yetirilir. Kamil insan formalaşmasında Aşiq Ələsgər yaradıcılığına önəmli bir mənbə kimi istinad və ondan istifadə yolları göstərilir.

Açar sözlər: *kamil insan, tərbiyə, fəlsəfə, fəlsəfi ideyalar, fəlsəfi-lirik üslub, poeziya, aşiq, Aşiq Ələsgər*

Резюме. В статье исследуются вопросы воспитания совершенного человека, связанные с творчеством прославившегося в Тюркском мире Ашуга Алескера.

Проясняется факторы, составляющие основу воспитания совершенного человека, которые хотел видеть Ашуг Алескер. Еще раз обращается внимание на влияние художественной литературы на воспитание гуманного человека. В формировании совершенного человека можно, как важный источник, сослаться на творчество Ашуга Алескера и показать пути его использования.

Ключевые слова: *совершенный человек, образование, философия, философские идеи, философско-лирический стиль, поэзия, ашуг, Ашуг Алескер*

Summary. It is searched about Ashug Alasgar, who got fame and respect in all Turkic world however, the issue of morality for human in his literary creativity. The issues are based upon a mature person's morality like Ashug Alasgar desired that it is clarified.

The fundamental morality of humanistic person that is affected with literature is regarded again. It is given significant references and the ways of usage for the formation for the mature person in Ashug Alasgar's literary activity.

Key words: *perfect man, education, philosophy, philosophical ideas, philosophical-lyrical style, poetry, ashug, Ashug Alasgar*

İndiki dövrdə fəlsəfə ilə poeziyanın doğruluğu barədə heç kimsə mübahisə etmir. Bir çox alimlər də belə hesab edirlər ki, filosof olmadan şair olmaq olmaz, yəni şairlər həm də filosofdurlar. Sokratın təbirincə, poeziya ovsundur, hər kəsə qəlbini, sirrini açır.

Fəlsəfə ilə poeziyanı birləşdirən nədir? Bu birləşmənin əsasında, ilk növbədə, bədii əsərin fəlsəfəsinin, ideyasının möhtəşəmliyinin estetik zəmində sözlə doğruluğu, dünyanın poetik yolla dərkə dayanır. Hər yaranan yeni bir bədii əsər yeni bir həqiqətin ünvanına çevrilir. Bu məsələ ilə bağlı daha maraqlı bir fikir də böyük filosofumuz, professor Səlahəddin Xəlilovundur: “Bütün böyük sənətkarlar həm də ona görə filosofdurlar ki, onların əsərlərində mahiyyətlərin də təhkiyəsi var”.

Mədəniyyətin, elmi-tərəqqinin inkişafına dəstək olan belə fəlsəfi ideyaların poeziya ilə sintezinin zaman-zaman bir çox nümunələri yaranmışdır. Onlardan biri də fəlsəfi lirikadır. Mütərəqqi ideyaların fəlsəfi lirika şəklinə salınması, həm də onların geniş kütlələrə çatdırılmasında və təbliğində ən uğurlu seçim olmuşdur. Burada antik dövr yunan filosoflarının fəlsəfi düşüncələrinin tarixdən silinməməsində xüsusi xidmətləri olan şair Tita Lukresiya Karı xatırlamaq yerinə düşərdi. Yunan filosoflarının fəlsəfi ideyalarını sistemli fəlsəfi-lirik poemalar şəklinə salmaqla o, onlara əbədilik qazandırdı. Hamının diqqətini cəlb edən bu fəlsəfi-lirik əsərlər böyük marağa çevrilərək geniş oxucu kütləsi toplamağa, ardınca aparmağa qadir oldu. Bu əsərlərlə daha yaxından maraqlanan insanlar onları dinləmək və müzakirə etmək məqsədilə bir araya gələrək fəlsəfi-lirik poeziya məktəblərinin yaranmasına güclü təsir göstərdilər. Dahi Nizami Gəncəvinin, İmadəddin Nəsiminin, Məhəmməd Füzulinin və digər Azərbaycan şairlərinin əsərlərindəki poeziya ilə fəlsəfənin vəhdətinin uğurlu nümunələri də belə bir məktəbin davamıdır.

Fəlsəfi lirikadan məharətlə istifadə edənlərdən biri də Azərbaycan aşıq sənətinin görkəmli nümayəndəsi, yaratdığı dahiyənə əsərlərinin ləngəri, dərin fəlsəfi tutumu və özünəməxsus poetik tərzilə köülləri fəth edən qüdrətli söz sahibi, ustad Aşıq Ələsgərdir.

Bütün Türk dünyasında böyük hörmət və şöhrət qazanmış bu dahi sənətkarın “Aşıq Ələs-

gərin 200 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 18 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamında qeyd olunur: “Aşıq Ələsgər çoxəsrlik keçmişə malik aşıq sənəti ənənələrinə ən yüksək bədii-estetik meyarlarla yeni məzmun qazandırmış, xalq ruhuyula, həmahəng əsərləri ilə Azərbaycanın mədəni sərvətlər xəzinəsinə misilsiz töhfələr bəxş etmişdir. ...Azərbaycan aşıq sənətinin ümumbəşəri dəyərlər sırasında qorunan dünya qeyri-maddi mədəni irs nümunələri siyahısına salınması həm də Aşıq Ələsgər sənətinə ehtiramın təzahürüdür”...

Sərəncam milli-mənəvi dəyərlərimizə, poeziyamıza, bu sənətdə ucalıqda yeri və mənəvi haqqı olan Aşıq Ələsgər yaradıcılığına xalqımızın və dövlətimizin qayğısının və diqqətinin ən bariz nümunəsidir.

Yaranma tarixi çox qədim zamanlara söykənən aşıq sənətinin Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında misilsiz rol oynamışdır. Xalqın içindən çıxan, xalqla elə xalqın öz dilində də danışan bu müqəddəs sənətə və onun sahiblərinə vətənimizdə el məhəbbəti vardır. Azərbaycanın xalq şairi Zəlimxan Yaqubun təbirincə desək: “Biz Dədə Qorquddan üzünə bu yana aşıq sənətinə mərifət, təriqət, şəriət, həqiqət sənəti kimi baxmışıq. Biz aşığa Peyğəmbər kimi baxmışıq. Onun şəxsiyyətinə ustad, müəllim, ozan, dədə səviyyəsində baxmışıq. Qurbaniyə, Dədə Qorquda, Ələsgərə, Xəstə Qasıma, Abbasa dədə demişik. Bunlar həqiqi mənada xalqın mənəvi dədələridir” (**Zəlimxan Yaqub. Əsərləri, 13 cildə, XII cild. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013, 400 s., səh. 353**).

Türk dünyasının mənəvi dədələrindən birinə çevrilmiş Aşıq Ələsgərin yaratdığı əsərlərə diqqət yetirsək, hər bir kəlməsindən, fəlsəfi-lirik fikrindən onun kamil elm-ürfan əhli olduğu görünür. Aşıq Ələsgərin elmi dünyagörüşü haqqında daha düzgün təsəvvürlər formalaşdırmaq üçün onun özü haqqında öz dilindən qoparılan bəzi fəxrliyələrinə nəzər salsaq; “Ələsgər, elmində olma nabeləd”, “Ələsgərəm, hər elmdən halıyam”, “Dərs almışam o Əliyyül-ələdan, Xof etmərəm Xeybər kimi qaladan”, “Arif məclisində, alim yanında, Neçə dəfə imtahana düşmüşəm”, “Altı min altı yüz ayə..., Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi, Onlar da yazdığı ayə məndədi”, “Ələst

aləmindən, qalu-bələdan, Nuri-Əhməd yaranandan danışaq”, “Xalların dürrü-gövhərdir, Sərrafiyam, tanıram mən”, “Dərsi azlar Ələsgərdən dərs alsın” “On iki şagirdim işlər hər yana”, “Ələsgərəm, doğru yoldan azmaram”, “Ələsgər, mətləbin Xudadan istə” və s. deyən Aşıq Ələsgərin yaratdığı əsərlərdə bədii təfəkkürlə elmi təfəkkürün vəhdəti tam aydınlığı ilə görünür:

*Hikmət məclisində əyləşən alim,
Gəl səninlə yol-ərkandan danışaq.
Ələst aləmindən, qalu-bələdan,
Nuri-Əhməd yaranandan danışaq.*

Və ya:

*Əgər haqq aşığısan, “meydana gəl” de!
Arıfsənsə, bu sözlərə “gözəl” de!
Farsiyyəti bilirsən, şeri-qəzəl de!
Ərəbxansan, gəl, Qurandan danışaq!*

Aşıq Ələsgər yaradıcılığına bir tam kimi baxdıqda başdan-başa sirli-sehirli gözəlliklər aləmidir, bu aləm içində daha maraqlısı onun əsərlərinin insanları özünə cəzb etməklə yanaşı, həm də onları fəlsəfi-lirik ideyaları ilə daha üstün düşünməyə vadar etməsidir. Bir sirr də onun sözlərinin bütün dövrlərdə canlı, insanlara təsir etmə, tərbiyə etmə, onları dəyişmə gücünə malik olmasındadır. Aşıq Ələsgərin fikirləri xalqa çatanda onu hərəkətə gətirir, elə bir təlatüm yaradır ki, el gücünə çevrilir, elin düşünmə tərzini dəyişir, istiqamətini və sürətini dəyişən sosial-pedaqoji dəyərə çevrilir və yaxud geniş vadidə su kimi bir sakitlik tapır, ruhu oxşayır, insan mənəvi bir rahatlıq tapır... Daha maraqlısı odur ki, böyük sənətkarların yaratdığı əsərlər bütün zamanlarda, bütün fəsillərdə tərəvətini itirmir, həmişə təzə-tər, sevilən və dəbdə olandır. Əbu Turxan demişkən: “Həqiqi fəlsəfi fikir heç vaxt tarixə çevrilmir, o, həmişə müasir qalır” (**Əbu Turxanın hikmət dünyası. Prof. Dr. Səlahəddin Xəlilovun təqdimatında. Bakı, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 2012, 448 s., səh. 245).**

Dünya, Türk xalqlarının həm maddi, həm də mənəvi sərvəti, yazılı yaddaşı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda “Qadir tanrı verməyincə ər bayımaz” deyilir (**Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 s., s. 19).** Bəli, bütün böyük dahi-

lərin, o cümlədən, Aşıq Ələsgərin də Uca Tanrıdan payı bol olmuş, mütləq olaraq mayası haqqın nuru ilə yoğrulmuş, məqamı adi şairlərə verilən ilham məqamından çox-çox üstün olmuşdur.

Bir haşiyə: Belə rəvayət edirlər ki, birisi Azərbaycanın dahi və ölməz şairi Məhəmməd-hüseyn Şəhriyara yaxınlaşıb deyir: “Sizin şeirlərinizin hamısı çox güclüdür, amma bax, bu çox zəifdir”. Cavab belə olur: “Onu mən yazmışam, geridə qalanları Allah yazdırıb”.

Uca Tanrıdan payı olan hər bir bəndənin haqqı hər şeydən üstün tutması, haqdan danışması və yaratdıqlarının da haqqa söykənməsi mütləqdir. Aşıq Ələsgər də tərəddüd etmədən əmin idi ki, sözləri haqdan gələn bir paydır. Bunu onun özü tez-tez xüsusilə vuruğulayırdı: “Şükr eylərəm haqdan gələn zülümə”, “Haqdan yanan çirək bad ilə sönməz”, “Əyri yola gedən haqdan utanar”, “Sidqin Allaha bağlayıb, Çağırır Şahi-Mərdanı”.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığına hansı tərəfdən baxsaq onun mərkəzində insan və onu kamala və kamilliyə aparən “uzun incə bir yol”, bütöv bir tərbiyə sistemi görünür. Cəfəkeşi olduğu bu müqəddəs yolda o, şərq fəlsəfəsinin ənənələrinə sadıq qalaraq insanı daha kamil görmək üçün əlindən gələnləri əsirgəmirdi. Gah sadəcə əlçatan həmdəm, dost-yoldaşdır, dostu sözümdən, baxışından, duruşundan anlayan, dərindən şərik olmağı bacaran, İlahi nəğmələrinin gücü ilə qaranlığa qər q olmuş könülləri nura qər q eyləyən bir Allah bəndəsidir, gah üstad aşıq-şairdir, insanı aliləşdirən, yerin və göyün sonsuz gözəlliklərindən, sirli-sehirli dünyadan heyranlıqla söhbət açan, xəbər dar olan arifdir, alimdir, el dərini öz dərini bilən el ağsaqqalıdır. Eldə baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə birgə yaşayır, yeri gələndə üsyan edir, narazılığını bildirir, “Qazıların düz bazarın görmədim,” – deyir. Bəzən “Sinəmdədi eşqin şirin çeşməsi” deyən yar sevdasının nakamı, əsl aşıqdır, Kərəmdir, Məcnundur, Fərhəddir. Bəzən isə əsl duymağı, insan qəlbini bəsirət gözü ilə oxumağı, inamsızlığa qalib gəlməyi, güc və inam verməyi, həyatdan küsənləri həyata qaytarmağı bacaran müəllim-psixoloqdur. O, düşüncələrindən baş açmayanlara, öz içində boğulanlara ilahi sözün qüdrəti ilə əl uzadır, məlhəm olur:

*O qəmli könlünü, müşkül halını
Düşünən də yazıq, bilən də yazıq!*

*Ağlasan, ağlaram mən səndən betər,
Dağladın sinəmi güləndə, yazıq!*

Gah da dünyanın çoxunu da, azını da, yaxşısını da, pisini də görmüş, müşahidə, müqayisə aparmağı, nəticə çıxarmağı, insanları haqqa çağırmağı bacaran pıranidir, dədədir.

Xoşbəxt bir cəmiyyət istəyir, ilk növbədə, onun insanlarından Uca Tanrıya sevgi, inamla yanaşı, digər dəyərləri – doğru-dürüst olmalarını, sözü ilə əməlinin bir olmasını istəyir və bu yolu tutanlara canını da qurban eləyir:

*Mən istərəm, alim, mömin yüz ola,
Meyli haqqa doğru, yolu düz ola,
Diliylə zəbanı üzbəüz ola,
Ələsgər yolunda can qurban eylər.*

“Altı min altı yüz ayə məndədi” deyən, haflizliyi ilə qürur duyan Aşıq Ələsgər həm də İslam dininin gözəl alimlərindən biri idi. O, insanın yer üzünün əşrəfi olduğunu dəqiqliklə bilirdi, poeziyasının aparıcı ideyası da elə kamil insan idi. Aşıq Ələsgər, insanlığın tərbiyə olunmasında xilas yolunu “İnsanların tanrısına” (**Qurani-Kərim. Bakı, “Çıraq”, 2004. 636 s. ən-Nas surəsi, ayə-3, səh. 631**) xidmət etməkdə, əsməül-hüsna-nın mənasını bilməkdə, əzbərləməkdə, saymaqda, onun gözəlliklərinə vurulmaqda və onlara əməl etməkdə, islami dəyərlərin zənginliyində görürdü. O, insanların doğru-dürüst, halal olmasını istəyirdi və cəmiyyətin uğurunu, üstünlüyünü də uzaqgörənliklə bunlarda bilirdi. Zəmanəsinin qabaqcıl ziyalı, sayılan aşığı kimi bir sıra insanları tərif etsə də, əslində insanlarda olan üstün insani dəyərləri təbliğ edirdi. Həm də möhtəşəm poeziyasının, fəlsəfi-lirik ideyalarının təsiri ilə müxtəlif yollarla diqqəti daha müasir və humanist tərbiyəyə yönəldirdi.

Aşıq Ələsgər dövründən sonra dünyada elm, texniki tərəqqinin sürətli inkişafı hesabına insanlara xidmət göstərən bir sıra qabaqcıl texnologiyalar yaradıldı. Lakin cəmiyyətin əsas problemlərindən biri olan humanist insan ehtiyacı, onun modeli və tərbiyəsi ilə bağlı məsələlər indi də qlobal olaraq qalmaqdadır. Burada əsas məsələ humanist insan tərbiyəsi baxımından insanların bir-birini başa düşməsi, duyması, hörmət etməsi və insanlığın əldə etdiyi nailiyyətlərin qorunması ilə bağlı bir məsuliyyət hissinin formalaşdırılmasıdır. Bu görünən və düşün-

dürücü problem inkişaf etmiş dövlətləri daha çox narahat etməkdədir. ABŞ-ın görkəmli təhsil nəzəriyyəçisi Hovard Qardner yazır: “İnsanların bir-birini başa düşməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından nə olursa olsun, təhsil öz məxsusi təsdiqini tapmalıdır. Bütün elmlərin əsas obyektini insan olmalıdır” (**Пятьдесят современных мыслителей об образовании. От Пиаже до наших дней. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012, 488 с., с. 448**).

Aşıq Ələsgərin düşüncəsindəki insan obrazı mələk simalıdır, əxlaqlıdır. Onun düşündüyü kamil insana aid olan dəyərlər sırasında bir Allah bəndəsi, humanist olmaq ideyası hər şeydən öndədir. Belə bir müqəddəs, eyni zamanda, mürəkkəb tərbiyə modelinin formalaşmasında o, mərifət elminin rolunu xüsusilə vurğulayırdı. O, mərifəti ayrıca elm hesab edir, hər kəsin bu elmdən hali olmasını istəyir: “Nütfədən pak olan, loğmadan halal, Mərifət elminə nabeləd olmaz”, kamil insan üçün isə, bir qayda olaraq: “Mərifət elmində dolu gərəkdə”, – deyir. Siracəddin Hacı yazır: “Arınmış, nurlanmış, bəsirət gözü açılmış qəlb, yəni vəhylə inşa olunmuş qəlb və ağıl mərifətullahə qovuşa bilər”, daha sonra: “mərifət elmdir, elm də mərifətdir, mərifət elmi olan da arifdir... arif alimdir; mərifətin mənbəyi uca Allahdır, sonu isə yoxdur”, – deyir (**Siracəddin Hacı, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, 525-ci qəzet, 19 may 2016-cı il. səh. 6**).

Özünü alim hesab edənlərə belə, mərifət elminin önəmli olmasını və bu elmə əməl etmələrini məsləhət bilir:

*Alimin elmiylə helmi yarıdı,
Həcvü-hədyan demək nahaq söhbətdi.*

Aşıq Ələsgər, eyni zamanda, insanların tərbiyə olunmasında mərifət elminin hər kəs üçün deyil, onun kamilliyə aparan dərin bir elm olduğunu, seçilmişlərə – ariflərə aid olduğunu da vurğulayır: “Arif məclisində bir söz söyləyəm”, “Bir söz söyləyəyəm, ariflər qanar”, ...“Oxu “əlif”, “ğeyn”, “eylə haqq-say”, “Arif seçər əbcəd ilə cəm əli”, “Gövhər sözüm məclislərdə yayılı, Arif ondan mətləb qanıb ayılı”, “Arif ola, eyham ilə söz qana”, “Bu, bir müəmmadı, ariflər qanar, Nadan bu elmdən hali ola bilməz”,

“Arifsənsə, bu sözlərə “gözəl” de” və nəticə olaraq “Arif olan hər insana gözəldi”, – deyir şair.

Aşıq Əlsgər düşüncəsindəki insanı ağıllı, savadlı, mərhəmətli və müasir dünyagörüşlü görmək istəyir. İnsanlarda belə dəyərlərin formalaşmasının yeganə yolunu isə, ilk, növbədə onların təhsil almasında görür. Həm də boş-boşuna yox, tələblər dəqiq elmi-pedaqoji əsaslara söykənir. Təhsil alan dərslər almalı, öyrənməli və öyrəndiyini də öz malı etməyi bacarmalıdır. Böyük bir pedaqoji prosesin ardıcılığını, məqsədini və nəticəsini öz şəxsi nümunəsində təcrübəli şair, alim-pedaqoji kimi dahiyənə, hər kəsə yetəcək üsulla, fəlsəfi-lirik dildə şərh edir:

*Yazıq Əlsgərəm, azdı kamalım,
Vacibdi ki, bir ustaddan dərslər alım.
Dərslər aldım, öyrəndim, oldu öz malım,
Bizdən də ustada nəfi rəhmətdi.*

Əxlaq insan davranışı ilə əlaqəli olduğundan, insan tərəfindən istifadə olunan bütün dəyərlər aksiologiyasının predmetidir. Yunan alimlərindən Demokrit əxlaq qurucusu, Sokrat isə əxlaq filosofu kimi tanınır. Bu baxımdan Aşıq Əlsgəri əxlaq şairi, əxlaq aşiqi, əxlaq müəllimi kimi qəbul etməliyik. Onun yaradıcılığına fikir versək görürük ki, aksiologiyasının diqqəti daha çox çəkən tərbiyəli-tərbiyəsiz, yaxşı-pis, xeyir-şər, xoşbəxtlik-bədbəxtlik, vicdanlı-vicdansız və s. kimi dəyərlərinə tarixi ənənə, milli dəyərlər baxımından aydınlıq gətirir. Mahiyyət etibarlı ilə Aşıq Əlsgərin fəlsəfi-lirik ideyalarında ümumbəşəri dəyərləri özündə ehtiva edən əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasının vacibliyindən, bunun bir çox tarixi hadisələrə və insanların həyatına mənfi və müsbət təsirlərindən bəhs edilir. Onun təkcə aşıqlara deyil, hamı üçün qanuna çevrilən, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərlə zəngin məşhur “Gərəkdi” rədəfli qoşması başdan-baş “təmiz əxlaqın” fəlsəfi məktəbidir:

*Aşıq olub, diyar-diyar gəzənin,
Əvvəl, başda pür kamalı gərəkdi.
Oturub-durmaqda ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdi.*

Aşıq Əlsgərin elmi-fəlsəfi düşüncəsində, bir-birindən maraqlı və çox çeşidli dünya anlayışları mövcuddur. O, bu dünyalarda sərbəst

olaraq birindən digərinə transfer etməklə, öz düşüncələrini, qənaətlərini, hesab etdiyi üstün dəyərlərlə oxucusunu maarifləndirməyə, tərbiyə etməyə çalışır. Bu dünyalar içində bir fani dünyaya da var. Dədə Qorqud, Qurbani, Qaracaoğlan, Yunus Əmrə kimi, Aşıq Əlsgər də “Aldanma dünyanın bu fənasına” deyərək, Uca Tanrıya aparan yolları hər şeydən üstün tutur, qalanları isə fani bilir. Allaha olan sonsuz inam və sevgisini xüsusilə “Allahın adı ilə” şeirində və ümumilikdə əksər əsərlərində ən çox “Allah”, “Allahu-əkbər”, “Xaliqi-ləmyəzəl-Allah”, “Allahım-mə səlli”, “Vallahül-əziz belədi”, “Maşallah”, “Şükür eylə Allaha”, “Sən Allahı sevərsən”, “Sən Allah”, “İnşallah” və s. kimi müraciətləri daha müqabil bilir:

*Tut orucun, qıl namazın,
Şükür eylə Allaha;
Gül olma dünya malına,
Qalacaqdı dünyada.*

Bir dünya da sirr olaraq qalmaqdadır: Var olanın varlığına münasibət. Şübhəsiz ki, Aşıq Əlsgər kimi bir dahini də bu fikirlər düşünməyə vadar etmişdir. Onun ontoloji düşüncələri dövrünə bəlli elmi biliklərə əsaslanırdı. Elm aləminə bəllidir ki, Aristotelin ontologiyası var olanı var olduğu kimi, ilk öncə, olanın nə olduğunu öyrənməkdən ibarətdir. Bu baxımdan ontologiya elminin ən önəmli sualları: “İlk olan nədir?”, “Hər şeyin başlanğıcı nədir?”, “Bütün varlıqların ilk tozu-zərrəciyi nədir?” – Aşıq Əlsgər yaradıcılığında da özünəməxsusluğu ilə ən çox rast gəlinən (daha çox bağlamalarda) fikirlərdəndir:

*Yerin, göyün, ərşin, kürşün, insanın
Künhü, bünövrəsi ay nədən oldu?*

Və ya:

*Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xəlq eylədi dünyanı?
Yer ilə göy nə saatda bəhs etdi?
Yer nə üstə bəndə saldı asmanı?*

Və ya da:

*Altı gündə dünya neçə don geydi,
Nə üstə əyləşdi, bərqərar oldu?
Əvvəli kim oldu ərşin bənnası?
Ulduzlar nə təhər yərbəyer oldu?*

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında daha sıx rast gəldiyimiz möcüzəli bir dünya diqqəti cəlb edir. Bu, könül dünyasıdır. Onu dolduran sevincin, həyəcanın, kədərin, qəmin duyulmasında, dərkində və şərhində elmin gücü yetərli deyildir. Bu sirli-sehirli insan dünyasının əngəlliklərindən xəbər verməyə yalnız incəsənətin, poeziyanın – bədii təfəkkürün gücü qadirdir. Öz düşüncəsində buna tam əmin olan Aşıq Ələsgərin istedadı, gücü adi adamların görə bilmədiklərini görməsində, deyə bilmədiklərini isə fəlsəfi-lirik dildə, qaydada deməsində idi. Bu baxımdan onun yaratdığı əsərlərin mahiyyətinin, ideyasının daha çox hər kəs üçün əl çatan və qəlbəyatan olmasıdır. Məsələn, “Yazıq” rədəfli qoşmasında bir adamı başqasından fərqləndirən psixi hallar və ya vəziyyətlər elə ilk cümlədən səmimiyyətlə diqqəti cəlb edir. Gözəllik, insanlıq ondadır ki, bu könlü qəmli, müşkül hallı insana böyük şairin özü həm həmdəm, həm də məlhəm olur:

*O qəmli könlünü, müşkül halını
Düşünən də yazıq, bilən də yazıq!
Ağlasan, ağlaram mən səndən bətər,
Dağladın sinəmi güləndə, yazıq!*

Bildiyimiz kimi, ünsiyyət insanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin ilkin forması olmaqla, həm də onun insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsində və inkişafında böyük roludur. İnsanların bir-birini qavraması və anlamasını ümumilikdə sosiallaşmağa doğru atılan ilkin addım kimi də başa düşmək olar. Hər cəmiyyətdə insanların bir-birini düzgün anlaması siyasi gücə, dəyərə çevrilir. Cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş bu dəyərlərin gənc nəsil tərəfindən mənimsənilməsi, sosiallaşma prosesində böyük əhəmiyyətə malikdir. Aşıq Ələsgərin əsərlərində bu önəmli sosial-ictimai xarakterli hadisələrin həlli yolları ustalıqla göstərilir, insanlar səmimiyyətə, humanistliyə, qarşılıqlı anlaşmaya dəvət edilir:

*“Can” deməklə candan can əskik olmaz,
Məhəbbət artırar, mehriban eylər.
“Çor” deyənin nəfi nədi dünyada,
Abad könlü yıxar, pərişan eylər.*

Belə əsərlər hər bir adamın hisslərinə ustalıqla sığal çəkir, oxşayır, hakim kəsilir, oxucusunu öz təsirinə salaraq onu istiqamətləndirir,

dünyadan əlini üzənlərin “əlindən tutaraq” dünyaya qaytarır, daha inamlı və güvənli bir həyata səsləyir. Elə buna görə də insanların inam və güvən məbədinə çevrilmiş Aşıq Ələsgər məktəbinin oxucularının – sevdalılarının sayı günbəgün artmaqdadır, milyonlardır.

İnsanların kamilliyə dəvət olunmasında, tərbiyə olunmasında səmavi dinlərlə yanaşı, Tanrıdan payı olan şairlərin də rolu çox böyük olmuşdur. Xüsusilə, Şərq aləmində – cəmiyyətinə şairlər daha çox hörmət sahibi olmaqla yanaşı, həm də təsir gücünə malik olmuşlar. Avestanın yaradıcısı Zərdüşdə peyğəmbər kimi baxmışlar, Əfzələddin Xaqaniyə, Nizami Gəncəviyə, İmadəddin Nəsimiyə və başqalarına da el məhəbbəti böyük olub. Məhəmməd Füzuli “Mətlə ül-etiqaq” əsərində müqəddəs Quranın “Yasin” surəsindən 69 ayəni xatırladaraq: “Biz ona (Məhəmmədə) şeir öyrətmədik”, – deyərək, “məni öyrətmişdir”, – deyir (**Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 224 s., səh. 81**). Məhəmməd Füzuli qürurla belə bir yüksək dəyərin peyğəmbərlərə yox, Allah tərəfindən şairlərə nəsib olmasını vurğulayır. Bu sevdalarla yaşayan Aşıq Ələsgər də şairləri peyğəmbərlərə, onların şeirlərini də Quran ayələrinə bənzər, Uca Tanrının payı bilirdi:

*Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi
– Onlar da yazdığı ayə məndədi.*

Əslində, yaradıcılıq yeni maddi və mənəvi dəyərlərin, gerçəkliyin modelinin yaranmasının canlı prosesidir. Fəlsəfi-poetik üslubda yaranmış bədii əsərlə tanışlıq zamanı bədii dərkətmə yolu ilə yeni bir həqiqəti dərk edirik, qəbul edirik. Digər bir baxımdan, bu əsərlərin pərvəzlənməsində fəlsəfə və poeziya qoşa qanaddır. Bunların hər ikisi dil hadisəsidir, hər ikisi dilin köməyi ilə reallaşır. Dil yeni bir əsərin yaradılması üçün əsas material, əsas vasitədir. Bədii əsərin səviyyəsi dilin inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Dil həm də düşünmə fəaliyyətinin ümumiləşmiş formasını oxucuya çatdırmaq üçün də əsas vasitədir. Yaranan əsərin estetik idealın zirvəsinə can atması, cəmiyyətin tələblərinə uyğun olması birbaşa dillə bağlıdır. Bu işdə dil əsas amildir. Xüsusilə, fəlsəfi-poetik dil müəyyən ideyaları gündəlik danışmaq tərzindən daha çox işıqlandırmaya

qadirdir. Məsələnin belə qoyuluşu təlim-tərbiyə prosesində qoyulmuş məqsədə çatmaqda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, onu asanlaşdırır. Bu baxımdan Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq dili obrazlı, çoxçeşidli, daha mükəmməl dildir. Fikirlərin sadəliyi, təbiiliyi, anamlılığın geniş olması, insanların bir-birinə yaxınlaşması, bir-birini başa düşmələrində maqnit təsirinə bənzəyir. Onun dili deyilmə təzi ilə obrazlara nəfəs, can verməklə, əhval-ruhiyyə yaratmaqla, həqiqəti diqqət mərkəzinə çəkir. Aşıq Ələsgərin dili dialektlərdən yüksəkdə olmaqla, daha qədim və daha müasirdir: Dədə Qorqud, Xəstə Qasım, Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Yunus Əmrə, Qaracaoğlan, Vaqifin dili olmaqla yanaşı, həm də onun coğrafiyası çox genişdir, müasir türk dünyası üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Aşıq Ələsgərin oxuduğu kitablar sırasında Quranla, insanla yanaşı, bir də təbiət var idi. Təbiətdəki ənginlik və zənginlik onu sehləmişdi, təbiət vurğunu etmişdi. Ana təbiətin gözəlliklərindən doymaq bilmirdi. Hər an təbiətdəki min bir gözəlliklərə heyran olmaqla yanaşı, onları duymağa, öz dilində danışmağa, onlara qovuşmağa can atırdı. Azərbaycanın Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun yazdığı kimi: “Təbiət Allahın şah əsəridir... Hamısı ilham çeşməsi, şeir qaynağı, poeziya bulağı, müqəddəslik beşiyi, duruluq, təmizlik, halallıq mənbəyi!” (**Zəlimxan Yaqub. Əsərləri, XIII cildə, I cild. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011, 416 s., səh. 20**). Gözünü-könlünü təbiətin belə gözəllikləri ilə doyuran Aşıq Ələsgər, yaratdıqlarını da “Allahın şah əsərinə” bənzər, bənzərsiz yaratmışdır. Xüsusilə, insanı – dağa, qızı, gözəli, göyçəyi – çiçəyə, mənəvi saflığı – ucalığa, ağılı, düşüncəni dərin dəryalara bərabər tutmuşdur.

İdeal qadın obrazı zaman-zaman dəyişsə də, Aşıq Ələsgərin vəsf etdiyi gözəllərin gözəlliyi bu gün də dəbdən və dillərdən düşmür. Onun gözəlləmələrində Maral, Ceyran, Tərən, Yaxşı xanım, Gülxanım, Sarıköynək, Səlbi, Salatın, Güllü, Gülpəri, Güləndam, Leyli Bəyistan, Kəklik, və s. vəsf olunan gözəllərdə qadın xarakteri gözəlliyin əsas şərtidir. “Hər yetən gözələ “gözəl” demərəm”,

Ədəbiyyat

1. Əbu Turxanın hikmət dünyası. Prof.Dr. Səlahəddin Xəlilovun təqdimatında. Bakı, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 2012, 448 s., səh.-245
2. Əbu Turxanın hikmət dünyası. Prof.Dr. Səlahəddin Xəlilovun təqdimatında. Bakı, “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 2012, 448 s.,səh.-252

deyən Aşıq Ələsgərin məqsədi sadəcə zahiri gözəllikləri vəsf etməklə bitmir, daxili gözəllikləri də gözəlliyin əsas şərtini bilir, daxili və zahiri gözəlliyin vəhdətini qəbul edir. O, əsərlərində insani dəyərləri təbiətdəki gözəlliklərlə müqayisə edir və önəmli olanı diqqət mərkəzinə gətirir. Lakin bu əsərlərdə insani dəyərlərlə bağlı fikirlərlə tanış olduqca gözlərimizin önündə zəngin və əzəmətli, kamil bir insan obrazı canlanır.

Aşıq Ələsgər Peyğəmbər Əfəndimizin “Mən gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndəril-dim” hədisini meyar tutaraq vəsf etdiyi insanları kamilliyə yönəldir. Bu yolda kamala çatmaq üçün onlara faydalanmağın yollarını göstərir. Allaha doğru cəhdi kamilliyə gedən yolun başlanğıcı hesab edərək, onun sonunu Qurani Kərimin “Şəms” surəsindəki “And olsun nəfsə və onu yaradıb kamilləşdirənə” ayəsində görür (<https://quran-al-karim.com/sems-suresi-91>).

Problemin aktuallığı. Gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə olunması milli varlığımızın inkişafına xidmət göstərən əsas məsələlərdəndir. Qloballaşan dünyada milli-mənəvi dəyərlərimizin, adət-ənənələrimizin qorunub saxlanması və onların inkişaf etdirilməsi aktual problemlərdən biridir. Eyni zamanda o da bəllidir ki, milli-mənəvi dəyərlərimizlə ümumbəşəri dəyərlərin sintezindən məqsədyönlü istifadə olunması gənclərin tərbiyə olunmasına hər-tərəfli təsir göstərir.

Problemin elmi yeniliyi. Milli-mənəvi dəyərlərimiz xalqımızın görkəmli simalarının əsərlərində zaman-zaman yaşamış, özlərini qoruyub saxlamışlar. Dilimiz, dinimiz və adət-ənənələrimizlə daha sıx bağlı olan milli-mənəvi dəyərlərimiz Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında daha qabarıq şəkildə özünü təqdim edir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığında kamil insanla bağlı dəyərlərin təlim-tərbiyə prosesinə gətirilməsi milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafına bir töhfədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Qloballaşan dünyada milli-mənəvi dəyərlərin sistemli şəkildə qorunub saxlanması və onlardan gənclərimizin tərbiyə olunmasında məqsədyönlü istifadə olunması milli-mənəvi kimliyimizin qorunmasına və milli mədəniyyətimizin inkişafına xidmət göstərir. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı gənc nəslin milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət və məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasında geniş imkanlara malikdir.

3. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 s., səh.-19
4. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cilddə.V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 224 s., səh.-81
5. Qurani-Kərim. Bakı, “Çıraq”, 2004. 636 s. Ən-Nas surəsi, ayə-3, səh.-631
6. Siracəddin HACI, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, 525-ci qəzet.-2016.- 19 may. səh.-6
7. Zəlimxan Yaqub. Əsərləri, 13 cilddə, I cild. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011, 416 s., səh.-20
8. Zəlimxan Yaqub. Əsərləri, 13 cilddə, XII cild. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2013, 400 s., səh.-353
9. Aşıq Ələsgər. Əsərləri, Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 səh
10. Пятьдесят современных мыслителей об образовании. От Пиаже до наших дней. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012, 488 с., с.-448
11. <https://quran-al-karim.com/sems-suresi-91>

E-mail: vidadi_orucov@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 28.01.2022.